

O. ROMAN DAROWSKI SJ (Kraków)

GRZEGORZ ARAKIEŁOWICZ SJ (1732—1798) I JEGO POGLĄDY FILOZOFICZNE

Nazwisko Arakiełowicza występuje w większości polskich encyklopedii i słowników, a literatura o nim jest spora. Zajmowano się jednak tylko jego stosunkiem do heliocentryzmu, natomiast inne jego poglądy filozoficzne nie były dotąd przedmiotem zainteresowania historyków filozofii. A warto przecież zająć się całą jego filozofią, co jest zamierzeniem niniejszego artykułu. Podstawę do tego stanowią jego obszerne *Propositiones selectae ex universa philosophia*, liczące 110 stron.

Biografia

Grzegorz Arakiełowicz urodził się dnia 14 sierpnia 1732 r. we Lwowie w rodzinie ormiańskiej. Szkołę średnią i dwuletnie studia filozoficzne ukończył przed wstąpieniem do zakonu, zapewne w Kolegium Jezuitów we Lwowie. Dnia 1 sierpnia 1749 r. wstąpił do zakonu jezuitów i w Krakowie odbył dwuletni nowicjat. W latach 1751—1755 odbywał praktykę pedagogiczną, ucząc w ówczesnej szkole średniej w Krośnie, Przemyślu, Samborze i Rawie Mazowieckiej. W latach 1755—1758 studiował teologię w Kolegium Jezuitów w Lublinie i w 1758 r. przyjął święcenia kapłańskie. Czwarty rok teologii odbył następnie we Lwowie. W roku 1759/60 odprawił w Jarosławiu tzw. trzecią probację.

Po rocznym pobycie w Łaszczowie (1760/61) przez następne dwa lata uczył retoryki najpierw w Stanisławowie, a potem w Jarosławiu. Od r. 1763 przebywał w Kolegium Przemyskim i pracował najpierw jako duszpasterz (1763/64), a następnie przez kolejne cztery lata prowadził tam dwa dwuletnie kursy filozofii dla świeckich. Z tego okresu jego pracy dydaktycznej pochodzą tezy z całości filozofii. Dnia 15 sierpnia 1766 r. złożył w Przemyślu uroczystą profesję czterech ślubów. W 1768/69 uczył przejściowo teologii moralnej w Krzemieńcu, a następnie ponownie uczył świeckich filozofii w Lublinie (1769—1771). Potem był misjonarzem w Sandomierskiem (1771/72) i na Wołyniu (1772/73). Po kasacie zakonu jezuitów (1773) przybył ok. 1780 r. na Białoruś i pracował głównie w Połocku, Witebsku, Mścislawiu, Chalczu oraz w Dyneburgu na Łotwie (1789—1798). Zmarł 15 czerwca 1798 r.

w Dyneburgu (obecnie Daugavpils). Zachowane o nim opinie podkreślają jego wybitne zdolności, „najwyższy postęp w studiach” i „talent do studiów spekulatywnych”¹

Pisma filozoficzne

1. *Propositiones selectae ex universa philosophia adnotationibus illustratae auctore P. Gregori Arakielowicz e Soc. Jesu*, Przemyśl 1768, 4°, ss. 110; zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 12 s. 197; t. 21 s. 246; t. 33 s. 129. Egzemplarz m.in. w Bibliotece Ossolineum (XVIII—3617, XVIII—3618). Są to „twierdzenia wybrane z całej filozofii i objaśnione przypisami przez Grzegorza Arakielowicza SJ” Bronili ich w 1768 r. Jan Lewicki i Ignacy Witoszyński podczas dysput w Kolegium Jezuitów w Przemyślu na zakończenie dwuletnich studiów filozoficznych. Druk składa się z następujących części: *Ex logicis exercitationibus* (s. 3—13), *Ex critica* (s. 13—25), *Ex ontologia et aetiologia* (s. 25—30), *Ex physica generali* (s. 30—90), *Ex physica particulari* (s. 91—108), *Ex physitheologia* (o Bogu) (s. 109—110). Więcej niż połowę tekstu stanowią przypisy.

2. *De mundi systemate dissertatio cosmologica, in qua de Copernicani systematis cum philosophia sacrisque praesertim litteris congruentia quaestio discutitur, auctore P. Gregorio Arakielowicz e Societate Jesu*, Przemyśl 1768, 4°, ss. 18; zob. Estreicher, jw., t. 12 s. 197. Jest to fragment (nadbitka) pozycji 1, od s. (91) do (108), z części zwanej kosmologią (teza II). Jedynie tytuł i zakończenie dziełka są nowe. Jego polski przekład ukazał się pt. *O układzie wszechświata. Rozprawa kosmologiczna, w której roztrząsa się sprawę zgodności układu Kopernikowskiego z filozofią, a w szczególności z nauką Pisma Świętego*, przełożył S. K a z i k o w s k i, [w:] *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*. Seria E, z. 5, Warszawa 1973, s. 122—140.

3. *Propositiones selectae ex universa philosophia notis illustratae publicque defendendae in scholis Lublinensibus Soc. Jesu*, [Lublin 1771], 4°, ss. 112; zob. Estreicher, jw., t. 26 s. 545. Egzemplarz w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie (sygn. 62145 I). Autor nie jest tam wymieniony. Z porównania tych tez z tezami Arakielowicza (pozycja 1) wynika, że to ten sam druk (skład) co w 1768 r. Jedynie karta tytułowa jest nowa. Autorstwo Arakielowicza wynika także stąd, że w roku 1770/71 był on w Lublinie profesorem fizyki i metafizyki i do niego należało przygotowanie tez na dysputy.

Poglądy

Arakielowicz dzieli filozofię na logikę i krytykę, ontologię i etiologię, fizykę ogólną i szczegółową oraz na „fizyteologię”, czyli teologię naturalną

¹ „Ingenium excellens. Profectus in litteris optimus. Talentum ad studia speculativa” (Catalogus secundus, 1770, ARSI, Pol. 42, k. 139; zob. także Catalogus secundus, 1764, ARSI, Pol. 40, k. 174).

(filozofię Boga). Logika i krytyka zajmuje blisko 1/4 tekstu, a fizyka prawie 3/4 tekstu. Znikła jako osobny przedmiot metafizyka; kwestie rozważane dawniej w metafizyce znalazły się w ontologii i etiologii oraz w fizyteologii, które razem zajmują tylko 7 stron.

Logika

W logice Arakielowicz rozważa w szczególności: idee (pojęcia), ich znaki i przedmioty; natura sądu, prawda sądu i zdania, konieczność, pewność, oczywistość i prawdopodobieństwo prawdy; rozumowanie, metoda, dowodzenie i nauka. Większa część tych zagadnień od dawna była omawiana w logice. Do nowszych należą zwłaszcza te, które dotyczą prawdy sądu (konieczność, pewność, oczywistość, prawdopodobieństwo). Słowa ludzkie artykułowane są głównymi znakami pojęć, a siłę znaczenia mają nie z natury, lecz na podstawie konwencji (*ex placito et institutione auctorum linguae*). Podobnie jest w przypadku terminów zdania i nazw przedmiotów. Przeciw Kartezjuszowi podkreśla się, że sądy i rozumowania są aktami intelektu, a nie woli. Wszelkie zdanie twierdzące lub przeczące jest albo prawdziwe, albo fałszywe; nie może być równocześnie prawdziwe i fałszywe lub ani prawdziwe, ani fałszywe. Konieczność, pewność, oczywistość i prawdopodobieństwo prawdy w zdaniu to pewien sposób (*modus*) prawdy, zależnie od tego, czy dana właściwość (cecha) przysługuje poznaniu lub nie przysługuje, a jeśli tak — to z jakim stopniem „jasności” (*claritas*) mu przysługuje? Stąd istnieją trzy rodzaje (stopnie) wymienionych właściwości: metafizyczny, fizyczny i moralny.

Krytyka

W krytyce omawia się: kryterium prawdy, dowód z autorytetu, świadectwo zmysłów, kwestię oczywistości i prawdopodobieństwa w poznaniu. Zgodnie ze zdaniem filozofów nowszych Autor przyjmuje w filozofii podwójne kryterium prawdy: oczywistość zmysłów w dziedzinie poznania zmysłowego i oczywistość umysłową w dziedzinie intelektualnej. Podkreśla, że autorytet religijny nie może być kryterium prawdy w filozofii i naukach przyrodniczych. Uznaje potrzebę i pożytki eksperymentów w rozwoju filozofii, przede wszystkim w fizyce, którą nazywa się także „filozofią zmysłów” i postuluje ich przeprowadzanie zgodnie z tendencjami cechującymi nowszą filozofię.

Ontologia i etiologia

Przedmiotem ontologii i etiologii są: byt w ogólności, substancja i przypadłość, byt prosty i złożony, samoistność, przyczyna sprawcza i inne przyczyny. Cecha bytu przysługuje wszystkim bytom, które istnieją lub mogą istnieć. Przysługuje zaś jednoznacznie zarówno Bogu, jak i stworzeniom.

Prawda metafizyczna — w odróżnieniu od prawdy logicznej, czyli prawdy poznania — polega na zgodności bytu z jego prawzorem istniejącym w umyśle Przyczyny Pierwszej [Boga]. Metafizyczne dobro bytu, które różni się od dobra etycznego, polega na jego przydatności do osiągnięcia celu naturalnego, ustanowionego przez Przyczynę Pierwszą. Metafizyczna jedność bytu polega na tożsamości z nim samym, wskutek czego zachodzi rzeczowa różnica między nim a innymi bytami.

Różnica rzeczowa jest podwójna: adekwatna (pełna) i nieadekwatna (niepełna). Żadna z ich nie jest czymś dodanym do bytu. Różnicy myślniej nie odpowiada w rzeczach stworzonych żadna obiektywna różnica, a pojęciu ogólnemu w porządku rzeczy nie odpowiada żadna natura ogólna. Relacja istotna i przypadłościowa jest identyczna z fundamentem i terminem relacji. Istota bytu stworzonego różni się od swego istnienia nie rzeczowo, lecz tylko myślnie.

Byt złożony nie różni się od zbioru wszystkich części razem wziętych i ze sobą połączonych. Nie ma żadnej pośredniej substancji między substancją materialną i duchową. Istnieją realne i pozytywne modyfikacje bytowe (*modi*). Są one czymś rzeczowo różnym od podmiotu, którego dotyczą. Samoistność (*subsistentia*) w bytach stworzonych polega częściowo na samej naturze stworzonej, a częściowo na braku połączenia z innym bytem godniejszym, który by ją udoskonalał.

Przeciw Kartezjuszowi Arakielowicz stwierdza, że przyczyny stworzone rzeczywiście sprawiają określone skutki. Nie są jednak władne stworzyć od nowa żadnej substancji; ich aktywność dotyczy wyłącznie spoczynku i ruchu lokalnego ciał (zmiana miejsca) i ruchu witalnego substancji duchowych (akty poznawcze i wolitywne). Tylko byty obdarzone rozumem działają dla osiągnięcia wytkniętego przez siebie celu, inne natomiast działają dla celów wyznaczonych im przez tego, który je ukierunkował [Boga]. Rzeczywista lub domniemana dobroć celu, poznana przez byty rozumne, jest czynnikiem skłaniającym je do działania. Oprócz przyczyny sprawczej, materialnej, formalnej i celowej należy przyjąć przyczynę wzorczą, która stanowi prawzorec wszystkich rzeczy, istniejący odwiecznie w umyśle Bożym.

Fizyka

Fizyka, czyli filozofia przyrody, dzieli się na ogólną i szczegółową. Fizyka ogólna obejmuje następujące zagadnienia: istnienie i istota ciała, zasady ciał złożonych nieożywionych, części składowe materii i ich siły, prawo ciągłości, akcja—reakcja, krzywa przyciągania i odpychania, natura pierwszych pierwiastków (składników) materii, nieprzenikliwość materii i jej pozytywna rozciągłość, negatywna rozciągłość przestrzeni, przymioty ciał (kształt, ciężar, masa, gęstość, rzadkość, bezwładność, możliwość łączenia, podzielność), zmienność, ruch i spoczynek ciał, ciężenie (grawitacja) i pory ciał, twardość (*cohaesio*) ciał i ich oddziaływanie na zmysły.

W kwestii istoty ciała autor omawia koncepcje Kartezjusza i Gassendiego i odrzuca je, stwierdzając, że ciało to substancja, która ze swej natury zajmuje miejsce² Zdaniem Arakielowicza, filozofowie różnych szkół są zgodni co do tego, że — za Arystotelesem — materia i forma stanowią wewnętrzne zasady wszelkiego naturalnego bytu złożonego. W naturalnych bytach złożonych nieożywionych nie ma więc żadnej substancji oprócz materii, która z punktu widzenia fizyki jest zbiorem bardzo małych ciałek. Ich formę istotową stanowią mechaniczne cechy tej właśnie materii, które są różne w różnych złożeniach. Autor podkreśla, że takie zdanie jest obecnie powszechne niemal we wszystkich akademiach i szkołach publicznych całej Europy³

Wyjaśniając strukturę materii, Arakielowicz odrzuca teorie Kartezjusza, Newtona i Leibniza i opowiada się za „najnowszą” teorią dynamizmu realistycznego, której twórcą był Roger Bošković⁴ Według niej materia składa się z bardzo małych bytów (punktów), podobnych do siebie, niepodzielnych, całkowicie prostych i nierozciągłych, jednorodnych, rozmieszczonych w przestrzeni i mniej lub więcej oddalonych od siebie oraz będących w ruchu. Przestrzeń między nimi może się zwiększać lub zmniejszać, ale całkowicie zniknąć nie może. Wszystkie punkty są obdarzone bierną siłą bezwładności (*inertia*) oraz siłami czynnymi, które wzajemnie na siebie oddziałują albo przyciągająco, albo odpychająco. Im mniejsza odległość, tym siła odpychająca jest większa i na odwrót. Stąd niemożliwym jest, by punkty te do siebie przylegały. Ciała więc są agregatami takich właśnie bytów. Wzajemne oddziaływanie punktów na siebie odbywa się według jednego prawa: Przy bardzo małych odległościach między punktami siła jest odpychająca. Wraz ze wzrostem odległości siła ta zmniejsza się aż do zera. Potem — przy dalszym wzroście odległości między punktami — staje się przyciągająca według prawa Newtona, proporcjonalnie do kwadratu odległości punktów. Prawo to nazywa się prawem ciągłości (*lex continuitatis*). Teoria ta, zdaniem Arakielowicza, dobrze wyjaśnia wiele zjawisk przyrodniczych, np. nieprzenikliwość ciał (*impenetrabilitas*) i przechodzenie światła

² „[...] corpus esse substantiam, ex natura sua exigentem occupare locum cum exclusione alterius similis substantiae” (*Propositiones...*, teza IV: *Ex physica generali*, s. 32).

³ „VII. Nos proinde in compositis naturalibus vitae expertibus nullam agnoscimus substantiam, praeter materiam, quae quidem, si physice spectetur, non alia sit, quam exilissimorum corpusculorum congeries; formam vero iisdem compositis essentialem dicimus esse ipsius materiae mechanicas adfectiones, pro compositorum diversitate diversas: atque haec est communissima hodie omnium fere totius Europae Academiaram, scholarumque publicarum sententia” (tamże, *Ex physica generali*, teza VII, s. 37—38).

⁴ Rudjer Josip Bošković (Boscovich) SJ, ur. 1711 r. w Dubrowniku. Od 1740 r. wykładał matematykę w Kolegium Rzymskim, a od 1764 w Pawii i Mediolanie. W latach 1773—1782 działał w Paryżu, następnie w Mediolanie, gdzie zmarł w 1787 r. Przez krótki czas przebywał również w Polsce. Główne jego dzieło to: *Theoria philosophiae naturalis redacta ad unam legem virium in natura existentium*, Wiedeń 1758; wyd. 2 uzupełnione: Wenecja 1763. Zob. *Enciclopedia filosofica*, t. 1, Firenze 1968, kol. 1025—1027; P H o e n e n, *Cosmologia*, Roma 1956, s. 459—461. Dynamizm Boškovicia znalazł wielu zwolenników w różnych szkołach, zwłaszcza w Anglii, także w XIX w.

przez różne substancje. Bezwładność ciał powstaje wskutek bezwładności punktów, z których się one składają, oraz wskutek sił wzajemnie na siebie oddziaływających. Liczba cząstek, na które ciało można podzielić, jest niezwykle duża i przewyższa wszelkie obliczenia. Materia nie jest wprawdzie faktycznie podzielna w nieskończoność (ze względu na praktyczną niemożność dokonanie tego), ale istnieje jej „złożoność w nieskończoność” (*componibilitas in infinitum*)⁵

Sporo uwagi poświęcił autor prawu grawitacji, które odnosi się także do ciał niebieskich. W tym kontekście — zgodnie z teorią Boškovicia — omawia także pory (puste przestrzenie w ciałach). Twardość (*cohaesio*) wyjaśnia również przy pomocy teorii Boškovicia: masa ciała składa się wprawdzie z punktów od siebie odległych, ale jeśli te punkty znajdują się na granicy przyciągania i odpychania (nie ma wtedy ani jednego, ani drugiego) i zatrzymują te odległości, wówczas powodują twardość ciała.

Gdy chodzi o sposób poznawania ciał przez człowieka, to odbywa się on następująco: Zewnętrzne przedmioty zmysłowe (*sensibilia*) działają na zmysły albo same przez się, albo za pomocą wysyłanych cząsteczek (*corpuscula*), które są różne zależnie od przedmiotu, od którego pochodzą, i zależnie od organów, do których trafiają. Od organów zewnętrznych (zmysłów) działanie to jest przekazywane do mózgu i tam determinuje poznanie. Stąd umysł ludzki nie poznaje przedmiotu zmysłowego (zewnętrznego) takim, jaki jest on sam w sobie, lecz w taki sposób, w jaki działa on na organ zmysłowy, a następnie na mózg. Ostatecznie więc cechy ciała zewnętrznego [np. kolor] „czujemy” (*sentimus*) nie w organie zewnętrznym (nie w zmysłach), lecz w samym mózgu. Materia więc, którą oglądamy i uważamy za rozciąglą, nie jest pierwotną, prawdziwą rzeczywistością, lecz tylko zjawiskiem, fenomenem powstałym przy udziale naszych zmysłów.

W fizyce szczegółowej pod tytułem *Z kosmologii* Arakielowicz krótko przedstawił tezę, że świat nie tylko nie został faktycznie stworzony w czasie, ale że nie mógł być stworzony w czasie, oraz obszernie omówił kwestię „układu wszechświata”

Zagadnienia z tym związane Autor skupił wokół następującej tezy: „Są filozofowie, także katolicy, i to bardzo wykształceni, którzy przeczą twierdzeniu, jakoby Kopernikowski układ wszechświata sprzeciwiał się nauce Pisma Świętego. Są również tacy, którzy tak właśnie twierdzą. My — pozostawiwszy tę sprawę jako otwartą i powstrzymawszy się od zajęcia wyraźnego stanowiska — bronimy tego systemu jako hipotezy doskonale zgodnej ze zjawiskami niebieskimi i nie sprzeciwiającej się fizyce, hipotezy, której należy dać pierwszeństwo nie tylko przed systemem Ptolemeusza, lecz także Tychoona. Bronimy jej jednak w ten sposób, że idąc za Boškovicem ze względny ruchem Ziemi godzimy jej prawdziwy i bezwzględny spoczynek”

Arakielowicz uważa, że w Piśmie Świętym nie należy szukać racji ani za geocentryzmem, ani za heliocentryzmem, gdyż nie jest ono rozprawą astro-

⁵ *Propositiones...*, Przemysł 1768, s. 63.

onomiczno-przyrodniczą, lecz ma charakter religijny. Oddala dosłowną jego interpretację. „Stosowanie dosłownego znaczenia Pisma Świętego do rozstrzygania sporów fizykalnych lub astronomicznych oznacza odwołanie go od jego tak świętego celu i kierowanie go do całkiem obcych mu spraw. Co więcej, jest to dawanie niewierzącym okazji do lekceważenia go”⁶ Autor odpiesza zarzuty teologów o niezgodności heliocentryzmu z Biblią, wyraźnie preferując system Kopernika jako najprawdopodobniejszą z hipotez, która dobrze tłumaczy zjawiska niebieskie i jest zgodna z zasadami fizyki. „Głosy wszystkich astronomów — pisze — potwierdziły, że hipoteza Kopernikowska zgadza się z obserwacjami astronomicznymi bez porównania lepiej niż wszystkie inne”⁷

Ostatecznie Arakielowicz opowiada się za systemem Kopernika, ale w ujęciu Boškovicia, co tak uzasadnia: „Systemy kopernikowsko-boškowiczowski i kopernikowsko-newtonowski są jednakowo zgodne z astronomią i fizyką, bo w jednym i drugim jest to samo położenie części świata, ich uporządkowanie i rozmieszczenie, a zatem wszystko, co od tego zależy, i zjawiska na Niebie, i wszelkie inne zjawiska w obydwu wyjaśnia się zupełnie w ten sam sposób i z założenia tak samo przeprowadza się dowodzenie, pozostałe zaś kwestie z nie mniejszą zgodnością i powodzeniem tłumaczy się w tamtym systemie przez ruch względny, a w tym przez bezwzględny ruch Ziemi [...]. System Boškovicia jest jednak tego rodzaju, że w nim znajduje swoje miejsce właściwe i dosłowne rozumienie Pisma Świętego na temat prawdziwego i bezwzględnego spoczynku Ziemi [...]”⁸ Obszerne uzasadnienie wystąpienie Arakielowicza miało bardzo duże znaczenie w ówczesnym sporze o heliocentryzm, zwłaszcza wśród filozofów jezuickich.

Teologia naturalna

W „fizyteologii”, czyli w teologii naturalnej, jest mowa o dowodach na istnienie Boga, o naturze Boga i istotnych jego atrybutach, o poznaniu Bożym i ludzkiej wolności, o współdziałaniu (*concursum*) Boga ze stworzeniami (odrzuca Banezjańską tzw. *praemotio physica* i zasadę racji dostatecznej w rozumieniu Leibniza) i o istnieniu cudów. Na istnienie Boga Arakielowicz przyjmuje dowody ogólnie znane i przyjmowane oraz te, których „spontanicznie dostarcza nasza teoria fizyki, wyłożona wyżej”

*

* *

Filozofia Arakielowicza jest w dużej mierze arystotelizmem, zmodyfikowanym przez jego chrześcijańskich komentatorów i mieści się w nurcie filozofii scholastycznej. Jest to szczególnie widoczne zwłaszcza w logice, ontologii i etiologii, a więc, np. przyjmuje się pojęcia ogólne i 5 kategorii

⁶ *De mundi systemate...*, s. 8, XI.

⁷ Tamże, s. 17 — XX (2).

⁸ Tamże, s. 18 (6).

logicznych (*praedicabilia*), 10 kategorii bytowych, istotę i istnienie, materię i formę, różne rodzaje przyczyn. Arakielowicz stwierdza, że większość poglądów Stagiryty da się pogodzić z nowożytnymi osiągnięciami przyrodoznawstwa i z nową myślą filozoficzną, reprezentowaną przez katolickie uczelnie. Uważa, że filozofia Arystotelesa w wielu punktach uległa spaczeniu, za co winę ponoszą jego komentatorzy (*Aristotelis depravatores*), głównie arabscy. Wskutek tego stała się przedmiotem ataków ze strony zwolenników nowego przyrodoznawstwa. Głosił więc potrzebę powrotu do „czystego” tekstu Arystotelesa i właściwej interpretacji jego dzieł — zgodnie z duchem nowożytnej nauki.

Ale są u Arakielowicza także wyraźne wpływy suarezjanizmu. Dochodzą one do głosu szczególnie w ontologii, zwłaszcza w twierdzeniu, że między istotą a istnieniem nie zachodzi różnica rzeczowa, lecz jedynie myślna, oraz w przyjęciu modusów bytowych. Są też pewne wpływy filozofii Wolffa, zwłaszcza gdy chodzi o podział filozofii (ontologia, kosmologia, a poniekąd także fizyteologia). Arakielowicz dość często go cytuje⁹ Wyrazem wpływu nowszych prądów jest również wydzielenie z logiki i rozwinięcie osobnego przedmiotu: krytyki ludzkiego poznania.

Arakielowicz starał się łączyć w spójną całość podstawowe zasady filozofii scholastycznej oraz nowe osiągnięcia filozofii i nauk przyrodniczych. Filozofię chciał uwolnić od wpływu teologii, co widać szczególnie w teorii poznania i w kwestii systemu wszechświata. Ściśle odgranicza on zakres powagi Pisma Świętego i nauczycielskiego urzędu Kościoła od zagadnień, które nie dotyczą dziedziny wiary i obyczajów. Odnosi się to zwłaszcza do wielu kwestii filozoficznych i przyrodniczych.

Autor wykazuje dużą erudycję i dobrą znajomość zagadnień przyrodniczych. Posługuje się wieloma publikacjami zagranicznymi i to często najnowszymi¹⁰ W tekście dużo jest cytatów z różnych autorów — na poparcie jego własnych poglądów lub takich opinii, którym jest przeciwny. Do częściej przytaczanych należą zwłaszcza: Gassendi, Kartezjusz, Newton, Leibniz. Jest dość dużo odniesień krytycznych i dyskusji z Kartezjuszem, Newtonem i Leibnizem, ale również wielokrotnie wyraża się o nich pochlebnie i przyjmuje niektóre ich poglądy. Odrzuca jednak zasadę racji dstatecznej w sformułowaniu Leibniza¹¹ Szczególnie często powołuje się na Boškovicia, często go cytuje i przyjmuje niektóre jego poglądy, zwłaszcza dynamizm w fizyce i jego wersję kopernikanizmu. Wielokrotnie też cytuje lub powołuje się na Fortunata z Brescii¹², którego nazywa *eruditissimus Vir*, ale niekiedy go krytykuje¹³

⁹ *Propositiones...*, Przemysł 1768, np. s. 10, 11, 99, 103.

¹⁰ Tamże, s. 38, 39, 109.

¹¹ Tamże, s. 43.

¹² Fortunat z Brescii (1701—1754), włoski franciszkanin-reformata, filozof, matematyk, teolog, autor m.in. *Geometriae elementa ad philosophiam comparandam accomodata*, Brescia 1734; *Philosophia sensuum mechanica*, Brescia 1735—1736; *Philosophia mentis*, Brescia 1741—1742.

¹³ Zob. s. 4 *Propositiones* (teza 5 z Logiki).

Jak wynika z prezentacji poglądów Arakielowicza, w wielu kwestiach zgadza się on z tymi filozofami, których nazwano *recentiores* i niekiedy wprost o tym pisze (np. s. 77). Natomiast często nie zgadza się z Ricciolim i krytykuje go, szczególnie za jego negatywny stosunek do heliocentryzmu¹⁴. Arakielowicz jawi się jako myśliciel w dużej mierze samodzielny i niezależny. Trafnie więc pisze Lech Szczucki: „Poglądy Arakielowicza są świadectwem znamiennej ewolucji myśli jezuickiej, usiłującej zrewidować swój nieprzejednany stosunek do *philosophia recentiorum*”¹⁵.

BIBLIOGRAFIA

Źródła do biografii Arakielowicza znajdują się w Centralnym Archiwum TJ w Rzymie (skrót: ARSI; kopie w Archiwum TJ w Krakowie): *Catalogi breves*, 1749—1773, Pol. 46, Pol. Min. 49; *Catalogi triennales*, Pol. 40, 42, Pol. Min. 49; *Professi*, Germ. 188, s. 191; Lit. 4, 518—519; *Catalogi Provinciae Albae Russiae*, 1775—1799 (druki). — J. B r o w n, *Menologium Patrum et Fratrum Soc. Iesu*, Cracoviae 1899, rkps w Archiwum TJ w Krakowie, sygn. 247, s. 328—329.

K. E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska*, t. 12 s. 197; C. S o m m e r v o g e l, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 1, Bruxelles—Paris 1890, kol. 495—496; *Bibliografia filozofii polskiej 1750—1830*, Warszawa 1955, s. 10—11; J. B r o w n, *Biblioteka pisarzy Asystencji Polskiej Towarzystwa Jezusowego*, Poznań 1862, s. 105.

Słowniki i encyklopedie: S. B a r ą c z, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, Lwów 1856, s. 32; *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, seria 1, t. 4, Warszawa 1891, s. 563; *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 1, Warszawa 1904, s. 300; *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 147—148 (S. B e d n a r s k i); *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1971, s. 12—13 (L. S z c z u c k i); *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 858 (K. W ó j c i k); *Historia nauki polskiej*, t. 6, Warszawa 1974, s. 16 (L. H a j d u k i e w i c z); L. G r z e b i e ń, *Słownik jezuitów polskich*, t. 1, Kraków 1993, s. 31—32.

Opracowania: S. B e d n a r s k i, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*, Kraków 1933, s. 325, 334, 510; L. C h m a j, *Kartezjanizm w Polsce w XVII i XVIII w.*, „Myśl Filozoficzna” 1956 nr 5 s. 96—97; B. B i e ń k o w s k a, *Kopernik i heliocentryzm w polskiej kulturze umysłowej do końca XVII wieku*, Wrocław 1971, s. 125—127; W. V o i s é, *Grzegorz Arakielowicz o geo- i heliocentryzmie*, [w:] *Mikołaj Kopernik. Studia i materiały Sesji Kopernikowskiej w KUL 18—19 lutego 1972 roku*,

¹⁴ Giovanni Battista Riccioli SJ (1598—1671), jezuita włoski, pochodzący z Ferrary (stąd zwany Ferrariensis), filozof, teolog i astronom, przeciwnik systemu kopernikańskiego. Napisał m.in. *Almagestum novum astronomiam veterem novamque complectens*, Bologna 1651; *Astronomia reformata*, Bologna 1665. Zob. *Propositiones...*, s. 91 i 99.

¹⁵ *Filozofia w Polsce...*, s. 13.

Lublin 1973, s. 205—213; W. V o i s é, *Grzegorz Arakiełowicz o geo- i heliocentryzmie*, [w:] *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*. Seria E, z. 5, Warszawa 1973, s. 117—121; W. V o i s é, *Lehmann i Arakiełowicz, czyli kłopoty protestanckich i katolickich kopernikofilów*, [w:] *Historia kopernikanizmu w dwunastu szkicach*, Wrocław 1973, s. 102—110; W. V o i s é, *Lehmann et Arakiełowicz, ou les difficultés des copernicophiles protestants et catholiques*, [w:] *Histoire du Copernicanisme en douze essais*, „Revue de Synthèse” 1973, c. 94, s. 89—103.

GRÉGOIRE ARAKIEŁOWICZ SJ (1732—1798)
ET SES CONCEPTIONS PHILOSOPHIQUES

R é s u m é

Grégoire Arakiełowicz, né en 1732 à Lwów, entra dans la Compagnie de Jésus en 1749. Il enseigna la philosophie aux Collèges des Jésuites à Przemyśl (1764—1768) et à Lublin (1769—1771). Il est mort en 1798 à Dyneburg (Daugavpils en Lettonie). Il est l'auteur des écrits suivants:

1. *Propositiones selectae ex universa philosophia adnotationibus illustratae*, Przemyśl 1768, 4°, pp. 110.

2. *De mundi systemate dissertatio cosmologica, in qua de Copernicani systematis cum philosophia sacrisque praesertim litteris congruentia quaestio discutitur*, Przemyśl 1768, 4°, pp. 18.

3. *Propositiones selectae ex universa philosophia notis illustratae*, (Lublin 1771), 4°, pp. 112.

Arakiełowicz divise la philosophie en logique et critique, ontologie et étologie, physique générale et particulière et „physithéologie” ou théologie naturelle. La physique occupe presque les 3/4 du texte. La philosophie d'Arakiełowicz est en principe un aristotelisme, modifié par ses commentateurs postérieurs, surtout par saint Thomas d'Aquin. Mais on y note également des influences de Suárez (l'essence et l'existence ne diffèrent pas réellement, l'existence des modes de l'être) et de Wolff (la division de la philosophie). Il se réfère souvent à Gassendi, Descartes, Newton, Leibniz et surtout à Bošković dont il admet le dynamisme dans la physique et sa version du copernicanisme. Souvent, il cite également Fortunat de Brescia. Dans maintes questions, il est d'accord avec les philosophes dits *recentiores*.